

Original Research Article

Spatial Planning: A New Definition, Concepts and Principles

Hojatollah Rahimi

Department of Geography, Yazd University, Yazd, Iran

Received:

October 30, 2025

Accepted:

December 5, 2025

Keywords:

Action, Spatial banality of evil, Dominant spaces, Subordinated spaces

Abstract

In recent decades, spatial planning has become one of the key domains within geography and planning. Nevertheless, only a limited body of literature has defined and conceptualized spatial planning. The aim of the present study is to provide a new definition of spatial planning according to two fundamental concepts of domination and space. The research adopts a theoretical-analytical approach, drawing on Nietzsche's and Deleuze's philosophical perspectives on active and reactive forces, Foucault's conception of discourse, and Lefebvre's theory of the production of space. Spatial planning in this article is defined as a normative-collective-rational-political action that is oriented toward the graphing and re-graphing of spatial patterns and processes of domination through the production and actualization of spatial maps and plans across different geographical and temporal horizons. Spatial planning as defined here based upon some principles and concepts including 1) spatial planning is a field of encounter between active and reactive forces, wherein spatial planning is conceptualized as an active process within this interaction, 2) spatial planning is ironic in its nature, 3) spatial planning directs its political action in line with the dominant spaces, 4) spatial planning is inherently a normative process, with the capacity to continuously rearticulate its norms in accordance with the dominant spaces, and 5) spatial planning seeks to normalize spatial patterns and processes of human and non-human domination actants through spatial plans. Rather than subordinating spaces to dominant spaces, it improves subordinated spaces into dominant spaces. Pursuing these principles expresses the highest, yet equally utopian, dimension of the active-oriented character of spatial planning.

E-ISSN: 2588-7009 /© 2023. Published by Yazd University. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

1. Introduction

Spatial planning aims at shaping the spatial organization of human and non-human forces. While the term “spatial planning” has become increasingly prominent in contemporary geographical discipline, its conceptual definition and foundations remain theoretically underdeveloped. This paper seeks to address this gap by proposing a new definition of spatial planning. Accordingly, spatial planning is a normative-collective-rational-political action oriented toward the graphing and re-graphing of spatial patterns and processes of domination through the production and actualization of spatial maps and plans across different geographical and temporal horizons. The study conceptualizes spatial planning as a normative, collective, rational, and political action directed toward the (re)configuration of spatial patterns and processes of domination. It distinguishes spatial planning from other forms of public planning, such as economic or social planning, by emphasizing its unique concern with the graphing and re-graphing of space.

2. Research methodology

The study adopts a philosophical-theoretical methodology, building mainly on the two concepts of space and domination to reinterpret spatial planning as a field of power relation, on the one hand among human forces, and on the other hand between human and non-human forces. It synthesizes ideas from philosophy, political theory, and geography to develop a conceptual framework for spatial planning. The article proceeds through two central analytical axes including a) the political–rational–normative collective action which situates spatial planning within the broader spectrum of public planning practices and emphasizes its inherent political nature and collective rationality and b) the (re)graphing of spatial patterns of domination which elucidates how spatial planning operates as an active practice of spatial reconfiguration, both of which reveal and transform relations of power among human and non-human actants.

3. Results and discussion

The findings of this article are articulated across two major conceptual axes. The first assumes spatial planning as a normative political action. In this regard, spatial planning is interpreted as an arena of confrontation between active and reactive forces. Drawing on Nietzsche, this article argues that active forces are creative, affirming, and capable of generating new spatial configurations, whereas reactive forces seek to preserve existing spatial orders and inhibit innovation. Spatial planning, therefore, is never a neutral process but a political battlefield where the will to create and the will to conserve contend for dominance. True spatial planning, in this sense, is characterized by its creative will, its capacity to reimagine spatial relationships and produce new forms of spatial relation of power. Furthermore, the article introduces a sophisticated understanding of political action in spatial planning. The concept of political action here does not simply refer to governmental domain or policy-making but to the ontological condition of choice among competing spatial configurations and patterns. Every act of selecting one spatial pattern over another constitutes a political act, for it implies an exercise of power and a moral judgment regarding who benefits and who is excluded. Therefore, spatial planning is unavoidably political, and claims to scientific neutrality serve only to obscure its underlying power dynamics. In addition, rationality is reconceptualized in this article as collective rationality. While individual rationality privileges the pursuit of private interests, collective rationality emphasizes participation and the democratic inclusion of all the spatial actors and units affected by spatial plans. The legitimacy of spatial planning, as argued here, depends

upon its ability to safeguard the spatial interests of the majority rather than the privileges of an elite minority. Democracy, thus, functions not as an end in itself but as an instrumental mechanism for realizing activity and creativity in line with the spatial interests of the majority. In this sense, spatial planning becomes an ethical-political process through which the society learns, via trial, error and reflexivity, to align spatial structures with the collective will. The second conceptual axis is concerned with the (re)graphing of the spatial patterns of domination, or the moral and ontological dimensions of spatial domination. The article defines domination as the relational dynamic between dominant spaces and subordinated spaces. These relations are intrinsic to all social-spatial systems. The task of spatial planning, however, is not to perpetuate subordination but to transform subordinated spaces into dominant, active, and creative spaces. Thus, the ethical mandate of planning is to expand the geography of active forces. Engaging with Nietzsche's and Deleuze's interpretations of will to power, the article advances the idea that spatial planning must aim for the normalization of domination; i.e., the structuring of domination according to moral and democratic norms that promote spatial creativity. The present article contends that the true spatial banality of evil lies in the normalization of reactive, passive, and uncreative spaces. Evil, therefore, is not the exercise of domination per se but the proliferation of spaces devoid of agency and innovation. From this perspective, spatial planning is legitimate only insofar as it fosters the multiplication of dominant spaces and resists the reproduction of subordinated (reactive) ones.

4. Conclusion

This article concludes that spatial planning is both a product and a producer of power relations. Its legitimacy derives from its capacity to nurture creative and active spaces rather than reinforcing passive and reactive ones. The key principles that define the new conceptualization in this research are 1) spatial planning is a field of the encounter between active and reactive forces, wherein spatial planning is conceptualized as an active process within this interaction, 2) spatial planning is ironic in its nature, 3) spatial planning directs its political action in line with the dominant spaces, 4) spatial planning is inherently a normative process, with the capacity to continuously rearticulate its norms in accordance with the dominant spaces, and 5) spatial planning seeks to normalize spatial patterns and processes of human and non-human domination actants through spatial plans. Rather than subordinating spaces to dominant spaces, it improves subordinated spaces into dominant spaces. Pursuing these principles expresses the highest, yet equally utopian, dimension of the active-oriented character of spatial planning.

مقاله پژوهشی

برنامه‌ریزی فضایی: یک تعریف جدید، مفاهیم و اصول

حجت‌اله رحیمی*

^۱ استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه یزد، یزد، ایران

doi 10.22034/GRD.2025.23892.1676

چکیده

برنامه‌ریزی فضایی در سال‌های اخیر به یکی از حوزه‌های کلیدی علم جغرافیا و برنامه‌ریزی تبدیل شده است. باوجوداین، نوشته‌های اندکی به‌طور مشخص درباره تعریف برنامه‌ریزی فضایی منتشر شده است. هدف نوشتار حاضر این است که تعریفی نو از برنامه‌ریزی فضایی بر مبنای دو مفهوم بنیادین استیلا و فضا ارائه نماید. روش پژوهش نظری-تحلیلی است و بنیان‌های نظری آن تلفیقی از دیدگاه‌های نیچه و دلوز درباره نیروهای کنش‌گر و واکنش‌گر، مفاهیم فوکو درباره گفتمان و نظریه تولید فضای لوفور است. برنامه‌ریزی فضایی در نوشتار حاضر به‌مثابه یک کنش سیاسی-عقلانی-جمعی هنجارمند به‌منظور ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا از طریق تولید برنامه‌های فضایی و فعلیت‌بخشی به آن‌ها در مقیاس‌های فضایی و افق‌های زمانی متفاوت تعریف می‌شود. این تعریف بر اصول زیر استوار است: (۱) برنامه‌ریزی فضایی میدان مواجهه نیروهای کنش‌گر و نیروهای واکنش‌گر است. (۲) برنامه‌ریزی فضایی دارای ماهیت آبرونیک است. (۳) برنامه‌ریزی فضایی کنش‌های سیاسی خود را در راستای استیلا نیروهای کنش‌گر هدایت می‌کند. (۴) برنامه‌ریزی فضایی فرایندی هنجارمند است و قادر است متناسب با استیلا نیروهای کنش‌گر جامعه، هنجارهای خود را به‌طور پیوسته بازصورت‌بندی نماید. (۵) برنامه‌ریزی فضایی می‌کوشد الگوها و فرایندهای فضایی استیلا را از طریق برنامه‌های فضایی، هنجارمند سازد و به‌جای این‌که فضاهای استیلاپذیر را تابع فضاهای استیلاگر نماید، فضاهای استیلاپذیر را به فضاهای استیلاگر تبدیل نماید. پیگیری این اصول بیان‌گر عالی‌ترین وجه کنش‌گرایانه و به همان اندازه اتوپایی برنامه‌ریزی فضایی است.

تاریخ دریافت:

۰۸ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۴ آذر ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

کنش‌گری،
ابتدال فضایی شر،
فضاهای استیلاگر،
فضاهای استیلاپذیر

۱ مقدمه

رشته‌های مختلف علوم اجتماعی مانند جغرافیا، اقتصاد، جامعه‌شناسی و سیاست، معمولاً جنبه‌های کاربردی خود را با اصطلاحاتی مانند برنامه‌ریزی یا سیاست‌گذاری توصیف می‌کنند. برای مثال جنبه‌های کاربردی علم سیاست تحت عنوان سیاست‌گذاری عمومی (رانی، ۱۹۶۸؛ جان، ۲۰۱۷)، جنبه‌های کاربردی جامعه‌شناسی با عنوان سیاست‌گذاری اجتماعی (دیمرات، لارسن و شوسلر، ۲۰۱۳؛ جانویچ، ۱۹۷۲) و همچنین جنبه‌های کاربردی

Email: rahimi.h@yazd.ac.ir

* نویسنده مسئول: حجت‌اله رحیمی

آدرس: گروه جغرافیا، دانشگاه یزد

¹ Ranney

² John

³ Demerath, Larsen, & Schuessler

⁴ Janowitz

علم اقتصاد با عنوان برنامه‌ریزی اقتصادی یا سیاست‌های توسعه اقتصادی (لوییز^۱، ۲۰۱۰) نام‌گذاری می‌شوند. علم جغرافیا نیز از این قاعده مستثنی نیست و بخش عمده‌ای از پژوهش‌های آن به کاربرد مفاهیم جغرافیایی برای حل مسائل جغرافیایی انسان -مسائل فضایی و مسائل محیطی- اختصاص یافته است. علم جغرافیا دارای دو موضوع پژوهشی مجزا -پژوهش درباره فضا و پژوهش درباره مناسبات متقابل پدیده‌های انسانی و غیرانسانی- است و بر اساس این موضوعات، دارای دو زمینه کاربردی مجزا شامل برنامه‌ریزی فضایی و برنامه‌ریزی محیطی^۲ است که می‌توانند به نحو درهم‌تنیده با یکدیگر یا به‌صورت مجزا و مستقل موردپژوهش قرار بگیرند. مکتب جغرافیا به‌مثابه علم فضایی (شفر^۳، ۱۹۵۳؛ ادواردز^۴، ۱۹۷۴) شالوده‌های نظری اولیه را برای برنامه‌ریزی فضایی فراهم آورد و برنامه‌ریزی محیطی (لین^۵، ۲۰۰۸؛ مانتلو و ساتن^۶، ۲۰۱۲) نیز به‌طور عمده از مکتب جغرافیای منطقه‌ای (هارتشورن^۷، ۱۹۳۹، ۱۹۵۹) تغذیه می‌کند. امروزه هم برنامه‌ریزی فضایی و هم برنامه‌ریزی محیطی، افزون بر دو مکتب فوق، از مکاتب دیگری مانند جغرافیای اقتصاد سیاسی، جغرافیای رفتاری، جغرافیای پدیدارشناختی، جغرافیای لیبرال و جغرافیای پست‌مدرنیسم متأثر هستند.

همان‌طور که اشاره شد، هر یک از این دو موضوع کاربردی -برنامه‌ریزی فضایی و برنامه‌ریزی محیطی- را می‌توان به‌صورت مجزا و مستقل از یکدیگر یا در یک چارچوب گسترده‌تر در ارتباط با یکدیگر یا در ارتباط با بخش‌های کاربردی سایر علوم به کار گرفت. برای مثال، می‌توان برنامه‌ریزی فضایی و برنامه‌ریزی محیطی را در چارچوب گسترده‌تری مانند برنامه‌ریزی شهری یا برنامه‌ریزی روستایی به کار گرفت. هنگامی که برنامه‌ریزی فضایی یا برنامه‌ریزی محیطی در این چارچوب‌ها استفاده می‌شوند، برنامه‌ریزی شهری و برنامه‌ریزی روستایی را باید به‌مثابه یک فعالیت گروهی در نظر بگیریم که می‌کوشد جنبه‌های کاربردی علوم اجتماعی مختلف مانند جغرافیا، اقتصاد، سیاست و جامعه‌شناسی را برای حل مسائل یک محدوده خاص مطالعاتی مانند سکونتگاه‌های شهری یا سکونتگاه‌های روستایی ترکیب کند؛ بنابراین، هنگامی که جغرافی‌دانان در قالب یک گروه برنامه‌ریزی، برای مثال گروه برنامه‌ریزی شهری یا گروه برنامه‌ریزی روستایی فعالیت می‌کنند، به‌عنوان برنامه‌ریز فضایی یا برنامه‌ریز محیطی صرفاً به مسائل برنامه‌ریزی فضایی یا برنامه‌ریزی محیطی می‌پردازند و پژوهش درباره سایر موضوعات و جنبه‌ها به متخصصین سایر علوم اجتماعی واگذار می‌شود. بیان این نکته به معنای آن نیست که ما میان پژوهشگران رشته‌های مختلف علوم اجتماعی، مرزهایی را ایجاد کنیم تا از این طریق، آن‌ها را درون قلمرو مطالعاتی خودشان محصور کنیم. پژوهشگران هر رشته می‌توانند متناسب با موضوع مطالعاتی خود، مفاهیم سایر رشته‌ها را به عاریت بگیرند. واقعیت بیرونی به مرزهایی که میان رشته‌های دانشگاهی ترسیم شده است، تن نمی‌دهد و هر پژوهشگری برای فهم موضوع مطالعاتی خود به‌طور پیوسته ناگزیر است از مرزهای رشته خود فراتر رود و به قلمروی سایر رشته‌ها نظر افکند. علی‌رغم این واقعیت، آگاهی از وجود مرزهایی که میان رشته‌های دانشگاهی ترسیم شده است و از تقسیم‌کار دانشگاهی حاصل از این مرزبندی‌ها به‌منظور سازمان‌دهی بهینه نیروی انسانی فعال در بخش پژوهش و افزایش کارایی پژوهش‌ها، همچنان ضرورت دارد و امکان پژوهش‌های دقیق‌تر و پیچیده‌تر را درباره جنبه‌های مختلف واقعیت بیرونی فراهم می‌آورد.

¹ Lewis

² Environmental planning

³ Schaefer

⁴ Edwards

⁵ Lein

⁶ Montello & Sutton

⁷ Hartshorne

نوشتار حاضر می‌کوشد تعریف جدیدی از برنامه‌ریزی فضایی ارائه و مفاهیم و اصول وابسته به این تعریف را تبیین نماید. برنامه‌ریزی فضایی جایگاه و اهمیت خود را در میان انواع برنامه‌ریزی در حوزه عمومی از این واقعیت دریافت می‌کند که هرگونه اراده معطوف به توسعه اجتماعی و اقتصادی تنها هنگامی می‌تواند اثربخش و کارآمد باشد و بالفعل شود که قادر باشد فضای متناسب با توسعه خود را خلق کند و در فضا متبلور شود. اراده‌ای که نتواند خود را در فضا متبلور کند، پیشاپیش اراده‌ای شکست‌خورده است. اگر اراده معطوف به توسعه تنها بکوشد نهادهای اقتصادی، ارزش‌های فرهنگی و مناسبات اجتماعی را در راستای دستیابی به توسعه تغییر بدهد، بدون اینکه این تغییرات همگام با بازپیکربندی و بازآرایش فضایی همراه باشند، شکست خواهد خورد. اراده معطوف به توسعه اجتماعی و اقتصادی ناگزیر از تبلور در فضا است و به همین سبب، ناگزیر از بازپیکربندی و بازآرایش فضایی است. آثار توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی باید در فضا نمایان شوند تا سپس بتوانیم از رخدادی به نام توسعه صحبت کنیم.

شالوده‌های نظریه‌ای این تعریف به مقاله دیگری بازمی‌گردد که پیش‌ازاین، توسط نگارنده در اولین همایش سکونتگاه‌های انسانی ایران با عنوان یک تعریف جدید از علم جغرافیا منتشر شده است (رحیمی، ۱۴۰۳). تعریفی که در نوشتار حاضر برای برنامه‌ریزی فضایی ارائه می‌شود بر همان تعریف، مفاهیم و اصولی استوار است که مبنای تعریف علم جغرافیا در مقاله مذکور بوده‌اند. جغرافیا علم تبیین الگوها و فرایندهای فضایی استیلا است. بر اساس تعریف مذکور، برنامه‌ریزی فضایی یک کنش سیاسی-عقلانی-جمعی هنجارمند به‌منظور ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا از طریق تولید نقشه‌ها و برنامه‌های فضایی و فعلیت‌بخشی به آن‌ها در مقیاس‌های فضایی و افق‌های زمانی متفاوت است. مفاهیم ارائه‌شده در بخش اول این تعریف -کنش، سیاست، عقلانیت، جمعی و هنجارمندی- صرفاً به برنامه‌ریزی فضایی منحصر نمی‌شوند، بلکه همه الگوهای برنامه‌ریزی در حوزه عمومی دربرگیرنده این مفاهیم و ویژگی‌ها هستند. همه انواع برنامه‌ریزی‌های عمومی یک کنش سیاسی -عقلانی- جمعی هنجارمند در نسبت با یک مسئله خاص هستند. مفاهیم ارائه‌شده در بخش دوم تعریف مذکور وجه تمایز برنامه‌ریزی فضایی از سایر برنامه‌ریزی‌ها در حوزه عمومی است. برنامه‌ریزی فضایی به‌طور خاص می‌کوشد الگوها و فرایندهای فضایی استیلا را از طریق مجموعه‌ای از برنامه‌های فضایی هنجارمند، ترسیم و بازترسیم نماید. استفاده از کلمات ترسیم و بازترسیم در تعریف فوق اشاره به ترسیم و بازترسیم نقشه‌ها توسط جغرافی‌دانان در فرایند برنامه‌ریزی فضایی دارد و بر جنبه‌های گرافیکی (جنبه‌های ترسیمی و ایماژین) علم جغرافیا و برنامه‌ریزی فضایی تأکید دارد. جغرافیا بیش از آن‌که علم شناخت زمین (زمین‌شناسی) باشد علم شناخت فرم و صورت زمین (ژئو+مورف+لوژی) و علم ترسیم زمین (زمین‌نگاری یا ژئو+گرافی) است. امروزه جغرافی‌دانان واژه ژئومورفولوژی را برای اشاره به شناخت فرم‌های غیرانسانی کره زمین مانند ناهمواری‌های زمین به کار می‌برند و از واژه‌های دیگری مانند مورفولوژی شهری -که با آثار کانزن^۱ (۲۰۰۴)، جغرافیدان آلمانی، شناخته می‌شود- یا مورفولوژی چشم‌انداز -که با آثار ساور^۲ (۱۹۲۵)، جغرافیدان ایالات متحده آمریکا، شناخته می‌شود- برای اشاره به شناخت فرم‌های انسانی استفاده می‌کنند، اما واژه ژئومورفولوژی نیز می‌تواند برای اشاره به شناخت فرم‌های انسانی زمین مانند شهرها و چشم‌اندازهای انسانی استفاده شود. نقشه‌ها مهم‌ترین ابزار جغرافی‌دان در فرایند شناخت فرم‌های انسانی و غیرانسانی زمین و ساماندهی آن‌ها هستند.

¹ Michael Robert Günter Conzen (1907 -2000)

² Carl Ortwin Sauer (1889 -1975)

۲ روش‌شناسی

نوشتار حاضر می‌کوشد به صورت نظری و مبتنی بر دو مفهوم استیلا و فضا، یک تعریف جدید برای برنامه‌ریزی فضا ارائه نماید. مفهوم برنامه‌ریزی فضایی در سال‌های اخیر به طور پیوسته توسط جغرافی‌دانان به کار رفته است (دijst^۱، ۱۹۹۹؛ فاریناس داسی^۲، ۲۰۲۳؛ جرنی، هرلینگس و ساینی^۳، ۲۰۲۰؛ گاندر و هیلیر^۴، ۲۰۱۶؛ هاتن، آلمندینگر، کانسل و ویگار^۵، ۲۰۰۹؛ هیلیر^۶، ۲۰۰۸؛ مورفیت^۷، ۲۰۱۰؛ استید و میجرز^۸، ۲۰۰۹؛ تئودور-جانز، گالنت و مورفیت^۹، ۲۰۲۰)، اما مباحث و نوشته‌های اندکی درباره تعریف و معنای این مفهوم منتشر شده است. این تعریف دارای دو محور اصلی است: ۱) کنش سیاسی-عقلانی-جمعی هنجارمند، ۲) ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا از طریق برنامه‌های فضایی. همان‌طور که قبلاً اشاره شد، محور اول، وجه مشترک برنامه‌ریزی فضایی با سایر الگوهای برنامه‌ریزی در حوزه عمومی است و محور دوم، برنامه‌ریزی فضایی را سایر انواع برنامه‌ریزی هم‌ارز خود متمایز می‌سازد. نوشتار حاضر در چارچوب نظریات نیچه^{۱۰} (۲۰۱۱)، دلوز^{۱۱} (۲۰۰۲)، فوکو^{۱۲} (۲۰۲۰)، لوفور^{۱۳} (۱۹۹۲) و آرنت^{۱۴} (۱۹۷۵) قابل طرح و پیگیری است. استفاده از نظریات و مفاهیم اندیشمندان فوق در نوشتار حاضر به معنای موافقت نگارنده با تمام دیدگاه‌های آن‌ها نیست. این چارچوب نظری برای تعریف برنامه‌ریزی فضایی بر اساس مفاهیم استیلا، نیروها، کنش، واکنش، تولید فضا و مفهوم ابتذال فضایی شر به کار گرفته شده است. مقاله از مفهوم نیروهای کنش‌گر-واکنش‌گر و اراده معطوف به قدرت نیچه، تفسیر دلوز درباره دیدگاه‌های نیچه، مفهوم گفتمان و بازتولید روابط قدرت در دیدگاه‌های فوکو برای فهم مکانیزم‌های استیلا، مفهوم تولید و بازتولید فضای لوفور و همچنین برای تبیین مفهوم ابتذال فضایی شر از دیدگاه‌های آرنت استفاده می‌کند، اگرچه این مفهوم در نوشتار حاضر به شیوه‌ای متفاوت از آرنت تفسیر می‌شود. بحث درباره هر یک از این محورها موضوع بخش‌های بعدی نوشتار حاضر است.

۳ یافته‌های پژوهش

۳/۱ درباره مفهوم کنش سیاسی-عقلانی-جمعی هنجارمند

نسبت میان دو مفهوم کنش و برنامه‌ریزی فضایی، نسبتی چالش‌برانگیز و پیچیده است. نمی‌توان برنامه‌ریزی فضایی را به سهولت به مثابه یک فرایند صرفاً کنشی در نظر گرفت. کنش در ذات خود، امری مستقل نیست بلکه مفهومی است که معنای خود را در نسبت با واکنش کسب می‌کند و از خلال مفهوم نیرو و مناسبات نیروها

¹ Dijst

² Farinós Dasí

³ Grenni, Horlings, & Soini

⁴ Gunder & Hillier

⁵ Houghton, Allmendinger, Counsell, & Vigar

⁶ Hillier

⁷ Morphet

⁸ Stead & Meijers

⁹ Tewdwr-Jones, Gallent, & Morphet

¹⁰ Nietzsche

¹¹ Deleuze

¹² Foucault

¹³ Lefebvre

¹⁴ Arendt

قابل فهم است. از این منظر، برنامه ریزی فضایی نه بر اساس مجموعه‌ای از نیروهای انسانی و غیرانسانی مستقل از یکدیگر، بلکه بر اساس مجموعه درهم‌تنیده‌ای از کنش‌ها و واکنش‌هایی که میان این نیروها برقرار است و تبدیل و تغییرات دائمی این نیروها صورت‌بندی و تعریف می‌شود. نیچه و به تبع او، دلوز، با تفکیک نیروهای کنش‌گر و واکنش‌گر، بر تفاوت بنیادین آن‌ها تأکید دارند (دلوز، ۲۰۰۲): نیروهای کنش‌گر، خلاق، مولد و آفریننده هستند؛ درحالی‌که نیروهای واکنش‌گر، کنترل‌کننده و مانع خلاقیت و آفرینش‌گری‌اند. در این چارچوب، برنامه ریزی فضایی را می‌توان میدان مواجهه نیروهای انسانی و غیرانسانی کنش‌گر و واکنش‌گر دانست. از یک سو، این میدان عرصه تلاش نیروهای کنش‌گر برای پیکربندی خلاقانه فضا، مداخله در مناسبات فضایی و ترسیم ایماژ یا سیمای مطلوب فضا در آینده است و می‌کوشد در راستای تولید فضایی نو و پویا و تغییر ساختارهای فضایی تثبیت‌شده یا بدیهی انگاشته استیلا حرکت کند. در نوشتار حاضر، کنش به معنای فعل یا عمل خلاقانه است. کنش خلاقانه کنشی است که سبب تغییر کیفی در الگوها و فرایندهای فضایی استیلا می‌شود. استیلا در نوشتار حاضر، به مجموعه مناسبات اجتماعی میان واحدهای فضایی استیلاگر و واحدهای فضایی استیلاپذیر اطلاق می‌شود. فضاهای استیلاگر (قلمرو، شبکه یا سطح) به فضاهایی گفته می‌شود که قادرند آنچه را اراده می‌کنند، انجام دهند. به بیان دیگر، فضای استیلاگر دارای هماوایی میان خواست و توان است و آنچه را که می‌خواهد، فارغ از اینکه آن چیز چیست، انجام می‌دهد. فضایی استیلاپذیر به فضایی گفته می‌شود که قادر به انجام آنچه اراده می‌کند، نیست و از توانش جدا شده است. فضای جغرافیایی در نوشتار حاضر یک مفهوم فرایندی، چندبعدی و چندشکلی در نظر گرفته شده است که پدیده‌های انسانی و غیرانسانی درون آن توزیع شده‌اند. این فضا به همان نسبت که توسط پدیده‌های انسانی و غیرانسانی شکل می‌گیرد، عملکرد این پدیده‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به آن‌ها شکل می‌دهد. برای مثال، محلات شهری را می‌توان به مثابه مجموعه‌ای از قلمروهای متفاوت در نظر گرفت که افراد با سطوح متفاوت درآمدی درون این قلمروها (محلات) توزیع شده‌اند. مناسبات استیلا میان این قلمروها و برحسب پایگاه درآمدی افراد مستقر در هر یک از این قلمروها شکل می‌گیرد و این قلمروها را به قلمروهای استیلاگر و قلمروهای استیلاپذیر تقسیم می‌کند.

هنگامی که برنامه ریزی فضایی بر بنیان نیروهای کنش‌گر استوار باشد، به عنوان نیرویی آفرینش‌گر عمل کرده و امکان ظهور هویت‌های فضایی، کارکردهای فضایی، روابط و معانی جدیدی از فضا را فراهم می‌آورد. این نوع برنامه ریزی، کنشی خلاقانه در راستای بازپیکربندی دوباره عناصر انسانی و غیرانسانی در فضا و از طریق فضا است. همواره باید در نظر داشت که کنش یک فرایند مشروط است (رحیمی و رحیمی، ۱۴۰۱) و الزاماً نمی‌تواند به نتایج مطلوب خود دست یابد، زیرا میدان برنامه ریزی فضایی صرفاً میدان فعالیت نیروهای کنش‌گر نیست، بلکه نیروهای واکنش‌گر نیز دارای نقش محوری در شکل‌دهی به میدان برنامه ریزی فضایی هستند. میدان برنامه ریزی فضایی به قلمرو مادی و گفتمانی گفته می‌شود که نیروهای کنش‌گر و واکنش‌گر در محدوده آن، وارد تعاملات و تقابلات نیروها به منظور پیکربندی و بازپیکربندی فضا در راستای منافع خود می‌شوند. کنش‌های خلاقانه دارای آزادی عمل مطلق نیستند، بلکه خلاقیت‌ها و نوآوری‌ها باید منطبق با اصول فضایی باشند. در غیر این صورت، کنش‌ها به شکست منجر می‌شوند. کنش خلاقانه کنشی است که اصول فضایی را در راستای بازپیکربندی خلاقانه فضا به کار می‌گیرد. کنش خلاق الزاماً مترادف با کنش آزاد نیست (رحیمی، ۱۴۰۰)، بلکه کنش‌گری خلاق کنش‌گری است که اصول فضایی را به صورت خلاقانه برای بازپیکربندی فضا به کار می‌گیرد، بنابراین در چارچوب این اصول عمل می‌کند و به همین سبب است که بر نیروهای واکنش‌گر پیروز می‌شود؛ اما از سوی دیگر، برنامه ریزی می‌تواند یک فرایند واکنشی نیز باشد. هنگامی که هدف برنامه ریزی فضایی حفظ پیکربندی‌های فضایی خاصی از مناسبات نیروها در راستای منافع نیروهای واکنشی است و بکوشد این پیکربندی‌ها را از طریق برنامه‌های فضایی در آینده نیز بازترسیم کند، در راستای منافع نیروهای واکنش‌گر عمل

می‌کند. نیروهای واکنش‌گر که در قالب نهادهای بوروکراتیک، سیستم‌های تثبیت‌شده‌ی قدرت و پیکربندی‌های حک‌شده‌ی فضایی عمل می‌کنند، همواره در برابر بازپیکربندی فضایی مناسبات نیروها مقاومت می‌کنند. این نیروها، در تلاش‌اند پیکربندی‌های تثبیت‌شده را حفظ کرده و از هرگونه تحول بنیادین در مناسبات نیروها و ساختارهای فضایی مرتبط با آن‌ها جلوگیری کنند؛ بنابراین، برنامه‌ریزی فضایی، عملاً نه یک فرایند کاملاً کنش‌گرانه و خلاقانه است و نه فرایندی صرفاً واکنش‌گرانه و بازتولیدکننده، بلکه میدانی است که در نسبت با نیروهای کنش‌گر و واکنش‌گر تعریف می‌شود. در این فرایند، نیروهای کنش‌گر می‌توانند به نیروهای واکنش‌گر تبدیل شوند و در مقابل، نیروهای واکنش‌گر می‌توانند به نیروهای کنش‌گر تبدیل شوند؛ بنابراین، نه تنها مناسبات میان این نیروها سیال است، بلکه هر یک از طرفین این مناسبات نیز دارای خصلتی سیال و پویا است. بر اساس این تفکیک، برنامه‌ریزی فضایی را می‌توان به مثابه میدان قدرتی در نظر گرفت که در آن، نیروهای کنش‌گر و واکنش‌گر در تعامل و تقابل دوسویه قرار می‌گیرند. کنش‌هایی که توسط نیروهای اجتماعی مختلف (دولت، بازار و جامعه مدنی) در میدان برنامه‌ریزی فضایی رخ می‌دهند، نه یک وضعیت از پیش‌تعیین‌شده، بلکه نتیجه فرآیندی دیالکتیکی هستند که از خلال مناسبات نیروهای آفرینش‌گر و نیروهای مانع خلاقیت شکل می‌گیرند. تنها از خلال استیلای نیروهای کنش‌گر بر نیروهای واکنش‌گر است که برنامه‌ریزی فضایی می‌تواند به کنشی خلاقانه و تولیدگر تبدیل شود. در تعریفی که در نوشتار حاضر برای برنامه‌ریزی فضایی ارائه می‌شود، وجه کنش‌گرایانه آن مورد تأکید است، زیرا برنامه‌ریزی فضایی اگر صرفاً به دنبال حفظ آرایش‌های واکنش‌گرایانه فضایی تثبیت‌شده نیروها باشد و بکوشد سیمای آینده فضا را بر اساس الگوهای فضایی واکنش‌گرایانه گذشته، بازترسیم کند، نمی‌تواند برنامه‌ریزی فضایی در معنای دقیق خود باشد. جغرافی‌دانان هنگامی می‌توانند برنامه‌ریزی فضایی را در معنای دقیق خود به کار بگیرند که پیکربندی آینده فضا را به نحوی متفاوت از گذشته، به نحوی کنش‌گرایانه و خلاقانه، ترسیم نمایند. تکنیک‌های نقشه‌نگاری شناختی (رحیمی، ۱۴۰۲) می‌توانند در فرایند بازترسیم الگوها، فرایندها و پیکربندی‌های کنش‌گرایانه فضا در آینده راهگشا باشند.

واژه سیاسی نیز در تعریف فوق، دارای جایگاه ویژه و کانونی است. در این نوشتار، کنش سیاسی به فعل یا عملی گفته می‌شود که به نحو خلاقانه‌ای دست به انتخاب میان آرایش‌ها، پیکربندی‌ها و ساختارهای متفاوت یا متضاد فضایی می‌زند. در ادبیات برنامه‌ریزی همواره برخی از جغرافی‌دانان کوشیده‌اند برنامه‌ریزی فضایی را به مثابه فرایندی علمی، فنی، بی‌طرف و غیرسیاسی جلوه دهند و از این طریق، از آن سیاست‌زدایی کنند. این تلاش، در رویکردهای نخبه‌گرایانه برنامه‌ریزی فضایی حاکم است که برنامه‌ریزی را به مجموعه‌ای از تکنیک‌ها، مدل‌ها و مداخلات به‌ظاهر علمی، فارغ از منافع و ملاحظات فردی و اجتماعی، تقلیل می‌دهند. باوجوداین، برنامه‌ریزی فضایی اساساً دارای ماهیتی سیاسی است، زیرا همواره در وضعیت انتخاب میان دو یا چند پیکربندی یا آرایش فضایی متفاوت یا متضاد قرار دارد. هنگامی که ما با وضعیت انتخاب میان دو یا چند پیکربندی فضایی متفاوت یا متضاد قرار می‌گیریم، به نحو گریزناپذیری در میدان سیاست قرار می‌گیریم. از آنجا فضا یک مفهوم و مقوله چندحالتی، چندشکلی و فرایندی است و به‌طور پیوسته قابل‌تبدیل و تغییر به آرایش‌ها و پیکربندی‌های متفاوت است، برنامه‌ریزی فضایی نیز الزاماً یک فرایند سیاسی است. برنامه‌ریزی فضایی در ساده‌ترین فرم خود، از طریق مکان‌یابی بهینه و تعیین الگوی بهینه استقرار جمعیت و فعالیت در فضا به یک فرایند سیاسی تبدیل می‌شود. فرایند انتخاب یک موقعیت فضایی در مقایسه با موقعیت‌های فضایی دیگر یک فرایند سیاسی است. بیان این نکته به معنای آن نیست که برنامه‌ریزی فضایی تهی از محتوای علمی است، بلکه ترکیب درهم‌تنیده‌ای از علم جغرافیا و فرایندهای غیرعلمی سیاست است. تا هنگامی که جغرافی‌دانان بتوانند در فرایند انتخاب موقعیت‌های بهینه و تدوین الگوهای بهینه استقرار جمعیت و فضا نسبت به منافع مادی خود و ایدئولوژی‌هایی

که به آن تعلق دارند، بی تفاوت باشند و انتخاب فضایی^۱ را بدون مداخله فشارهای ناشی از گروه‌های اجتماعی و فضاهای جغرافیایی خاص انجام بدهند، به مثابه یک حرفه علمی کنش گر وارد میدان برنامه‌ریزی فضایی می‌شوند و هنگامی که در فرایند انتخاب‌های فضایی خود، منافع مادی و ایدئولوژیکی خود یا سایر گروه‌های اجتماعی و فضاهای جغرافیایی را مداخله دهند، میدان برنامه‌ریزی را به میدان سیاست تبدیل می‌کنند. به همان میزان که منافع مادی و ایدئولوژیکی بر میدان برنامه‌ریزی فضایی تسلط پیدا می‌کنند و جنبه‌های علمی برنامه‌ریزی فضایی را به حاشیه می‌رانند، برنامه‌ریزی فضایی را بیش از آن که به فرایند کنش گرایانه علمی تبدیل می‌کند که اصول و نظریه‌های علم جغرافیا را در فرایند پیکربندی فضا به کار می‌گیرد، به فرایندی واکنش گرایانه سیاسی تبدیل می‌کند که قادر است کاربرد اصول و نظریه‌های جغرافیایی را در فرایند برنامه‌ریزی فضایی تعلیق نماید.

فضای برنامه‌ریزی فضایی خنثی نیست، بلکه محصول مناسبات نیروهای انسانی و غیرانسانی است و بر همین اساس، جغرافی‌دان به مثابه برنامه‌ریز فضا نمی‌تواند نسبت به فضا و مناسبات نیروهایی که درون آن جریان دارد، خنثی و بی‌طرف باشد. یک موقعیت بهینه برای کاربری‌های آموزشی یا کاربری‌های درمانی بیش از آن که بر اساس اصول و نظریه‌های انتزاعی علم جغرافیا انتخاب شود، بر اساس مناسباتی که میان نیروهای اجتماعی مستقر در فضا جاری است، تعیین می‌شود. از یک سو، نیروهای واکنش گر می‌کوشند موقعیت بهینه کاربری‌ها را بر اساس الگوهای فضایی گذشته که معمولاً در راستای منافع طبقات اجتماعی خاصی است، تعیین کنند و از سوی دیگر، نیروهای کنش‌گری وجود دارند که به دنبال آفرینش آرایش‌های جدیدی از توزیع کاربری‌ها در فضا و تولید فضاهای کنش گر هستند. نیروهای کنش‌گر در پی تولید امکان‌های جدید فضایی‌اند، درحالی‌که نیروهای واکنش‌گر، از طریق مکانیسم‌های مداخله‌گرایانه و بوروکراتیک درصدد تثبیت الگوهای توزیع فضایی منابع و ساختارهای فضایی هستند. موقعیتیابی بهینه پدیده‌های انسانی مانند مدارس، بیمارستان‌ها، مسیرهای انتقال انرژی و سایر زیرساخت‌ها، نه تنها یک تصمیم علمی، بلکه بیش از هر چیز، یک انتخاب سیاسی است. این انتخاب، الزاماً در راستای منافع برخی از گروه‌های اجتماعی و فضاهای جغرافیایی و در تضاد با منافع نیروهای اجتماعی و فضاهای جغرافیایی دیگر است. در چنین وضعیتی، برنامه‌ریزی فضایی به میدان و ابزاری برای آرایش‌بندی نیروهای اجتماعی در تعامل یا تقابل با یکدیگر تبدیل می‌شود و جغرافی‌دانان با جانبداری از یک وضعیت انتخاب، به منافع برخی نیروهای اجتماعی و فضاهای جغرافیایی مشروعیت می‌بخشند و از منافع نیروهای اجتماعی و فضاهای جغرافیایی دیگر مشروعیت‌زدایی می‌کنند. ادعای پذیرش نقش خنثی و بی‌طرفانه توسط جغرافی‌دانان، به ویژه جغرافی‌دانانی که از رویکردهای نخبه‌گرایانه برنامه‌ریزی فضایی حمایت می‌کنند، تلاش آن‌ها برای گریز از مسئولیت‌پذیری در قبال تصمیمات و کنش‌های سیاسی است. بدیهی است که پذیرش این وضعیت، یعنی پذیرش برنامه‌ریزی فضایی به مثابه یک فرایند سیاسی، در صورتی که آن‌ها از برنامه‌ریزی فضایی به مثابه ابزاری برای تولید فضاهای واکنشی استفاده نمایند، از مشروعیت اجتماعی جغرافی‌دانان می‌کاهد. جغرافی‌دانان می‌کوشند مسائل فضایی را با تکیه بر نظریه‌های جهان‌شمول جغرافیایی و انطباق شرایط محلی با این نظریه‌ها حل یا تعدیل نمایند، اگرچه در واقعیت، این کوشش، همان‌گونه که اشاره شد، عاری از مداخلات ایدئولوژیکی و سیاسی نیست و جغرافی‌دان را در یک وضعیت آبرونیک قرار می‌دهد. وضعیت آبرونیک به وضعیت فازی، تناقض‌آلود و دارای ابهام در برنامه‌ریزی فضایی اطلاق می‌شود. بر اساس مفهوم آبرونیک، برنامه‌ریزی فضایی در میانه علم و سیاست، در میانه کنش‌گری و واکنش‌گری، در میانه قوانین عام و شرایط خاص محلی قرار می‌گیرد و از این منظر، دارای وضعیت ابهام‌آلود و فازی است.

¹ Spatial choice

اصطلاح عقلانی نیز همانند دو واژه دیگر، دارای پیچیدگی‌های نظری و عملی خاص خود است و مانند دو مفهوم دیگر، توسط سنت‌ها و مکاتب فلسفی مختلف به صورت‌های متفاوتی، قابل تفسیر و مفهوم‌سازی است. متداول‌ترین نحوه تفکیک و بحث درباره عقلانیت، تفکیک آن به دو نوع عقلانیت فردگرایانه و عقلانیت اجتماعی است. عقلانیت فردگرایانه بر این فرض استوار است که افراد به‌عنوان عاملان مستقل و خودآیین عمل می‌کنند و این تصمیمات درنهایت قادر است، افزون بر تأمین منابع فردی، خیر عمومی را نیز تأمین کند. این رویکرد، بر اهمیت انتخاب‌های فردی و توانایی فرد در دستیابی به دانش و اطلاعات لازم در فرایند تصمیم‌گیری و انتخاب‌های فضایی و غیرفضایی تأکید دارد. اسمیت^۱ (۱۹۷۷) ازجمله مدافعان این دیدگاه است. او در ثروت ملل به این نکته اشاره دارد که افراد با پیروی از منافع شخصی خود، به‌طور ناخواسته به منافع جمعی نیز کمک می‌کنند. اسمیت مفهوم دست پنهان را برای تشریح این فرایند به کار گرفت. در سوی دیگر این مجادله، طرفداران عقلانیت جمعی قرار دارند. بر اساس این رویکرد، پیگیری منافع فردی همواره با منافع جمعی هماهنگ نیست و الزاماً دارای اثرات خارجی مثبت نیست، بلکه در برخی از موارد، پیگیری منافع فردی ممکن است دارای اثرات خارجی منفی برای جامعه باشند. فیلسوفانی مانند میل^۲ ازجمله مدافعان این دیدگاه هستند. در نوشتار حاضر، هنگامی که عبارت عقلانیت جمعی به‌کاربرده می‌شود، منظور ما حمایت از رویکردهای منسوخ سوسیالیستی یا مارکسیستی به مسائل برنامه‌ریزی فضایی یا پذیرش پیش‌فرض‌هایی مانند تقدم جامعه بر فرد نیست. جامعه چیزی بیش از مجموعه افراد نیست و توسط افراد ساخته و بازساخته می‌شود. منظور از عقلانیت جمعی در این نوشتار توسل به آراء همه افراد متأثر از برنامه‌های فضایی برای تدوین این برنامه‌ها و انتخاب آلترناتیوهای مختلف فضایی است که در این برنامه‌ها تدارک دیده شده است، به‌نحوی که همه افراد ساکن و فعال در یک فضای جغرافیایی واحد، فارغ از پایگاه طبقاتی خود، دارای حق رأی برابر در فرایند برنامه‌ریزی فضایی، انتخاب برنامه‌ها و پیکربندی‌های فضایی آلترناتیو باشند. دموکراسی الزاماً مبتنی بر تقدم منافع فردی است و می‌کوشد منافع فردی اکثریت را تأمین نماید. تأکید بر تبعیت برنامه‌ریزی فضایی از فرایندهای دموکراتیک از این واقعیت ناشی می‌شود که اگر برنامه‌های فضایی موردتوافق اکثریت افراد نباشند، در صورت تصویب، قابلیت تحقق نخواهند داشت. فرایند دموکراسی به‌تدریج از یک حالت ساده و ابتدایی که ممکن است به سهولت مورد سوءاستفاده نیروهای اجتماعی فرصت‌طلب واقع شود، به‌سوی وضعیت‌های پیچیده و هوشمندانه حرکت می‌کند و به‌واسطه اصلاحات پیوسته‌ای که تجربه خواهد کرد، نقایص اولیه خود را کاهش می‌دهد. به‌بیان دیگر، دموکراسی یک فرایند یادگیرنده است و به‌تدریج خود را اصلاح می‌کند. هنگامی که جامعه در مراحل آغازین به‌کارگیری فرایندهای دموکراتیک در برنامه‌ریزی فضایی است، این فرایندها ممکن است علیه طبقات بالای اقتصادی و علیه توسعه فضایی و اقتصادی عمل کنند یا توسط طبقات بالای اقتصادی به‌منظور دستیابی به منافع کوتاه‌مدت خود و علیه طبقات پایین اقتصادی به کار گرفته شود، اما جامعه به‌واسطه فرایند آزمون و خطا -فرایند یادگیرنده- به‌تدریج می‌آموزد که دموکراسی را در خدمت توسعه فضایی و اقتصادی به کار می‌گیرد. دموکراسی مقدم بر توسعه فضایی اقتصادی نیست، بلکه دموکراسی و توسعه فضایی اقتصادی لازم و ملزوم یکدیگر هستند. ازآنجا که پیگیری منافع اقلیتی از افراد سرمایه‌دار بدون وجود برنامه‌ریزی فضایی هم امکان‌پذیر است، اگر برنامه‌ریزی فضایی نتواند منافع اکثریت افراد و شرط حق رأی برابر برای همه افراد را، فارغ از پایگاه طبقاتی آن‌ها، تضمین نماید، برنامه‌ریزی فضایی و تولید برنامه‌های فضایی ضرورت خود را از دست خواهند داد. برنامه‌ریزی فضایی به‌مثابه یک فرایند عمومی تنها هنگامی دارای مشروعیت است که بتواند منافع فردی اکثریت را تضمین کند. برنامه‌ریزی فضایی مشروعیت خود را در نتیجه صیانت از منافع فردی اکثریت دریافت می‌کند. به‌بیان دیگر، برنامه‌ریزی فضایی

^۱ Adam Smith (1723[1] – 1790)

^۲ John Stuart Mill (1806- 1873)

هنگامی دارای مشروعیت است که اکثریت افراد جامعه را به عناصر فعال و کنش‌گر تبدیل نماید. برنامه‌ریزی فضایی در بسیاری از موارد، به‌ویژه در کشورهای درحالی‌که توسعه، برای دستیابی به این هدف شکست می‌خورد، اما شکست توجیه‌گر انتخاب گزینه بدیل یعنی دفاع از منافع فردی اقلیت در برابر منافع فردی اکثریت و تولید و بازتولید اکثریتی واکنش‌گر و استیلاپذیر نیست. برنامه‌ریزی فضایی یا باید برای صیانت از منافع فردی اکثریت و تضمین عقلانیت جمعی عمل نماید یا نباید وجود داشته باشد. هیچ ضرورتی برای تهیه و اجرای برنامه فضایی وجود ندارد، به‌جز این‌که برنامه‌های فضایی برای ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا به کار گرفته شوند و این فرایند را الزاماً بر اساس منافع فردی اکثریت پیگیری نماید. یک جامعه می‌تواند بدون برنامه‌ریزی فضایی همچنان باشد، اما برنامه‌ریزی فضایی نمی‌تواند مبتنی بر منافع فردی اکثریت و عقلانیت جمعی نباشد. هر فرد تا جایی آزاد است که فرایند دموکراسی مبتنی بر حق رأی برابر برای همه افراد، کنش‌گری خلاق اکثریت افراد را سلب نکند و تا جایی محدود است که این محدودیت بتواند به بهای تولید نیروهای اجتماعی کنش‌گر بیشتری اعمال شود. دموکراسی به‌جای این‌که قدرتمندان جامعه را به سطح ضعیفان آن جامعه تنزل بدهد، ضعیفان جامعه را به سطح قدرتمندان جامعه ارتقا می‌دهد. دموکراسی مبتنی بر حق رأی برابر برای همه افراد کامل‌ترین الگوی دستیابی به اهداف برنامه‌ریزی و توسعه فضایی یعنی هدف تکثیر فضاهای کنش‌گر و استیلاگر نیست، اما این الگو در مقایسه با سایر الگوها، بهتر می‌تواند این هدف را تضمین نماید. درنهایت، مسیر توسعه فضایی-اقتصادی جوامع از دموکراسی مبتنی بر حق رأی برابر برای همه افراد عبور می‌کند و هر جامعه‌ای که از اعمال این اصل تخطی کند، به ناگزیر عدم توسعه‌یافتگی فضایی را تجربه خواهد کرد. جمله معروفی از چرچیل^۱، نخست‌وزیر سابق بریتانیا، درباره دموکراسی نقل شده است مبنی بر این‌که اگر بدترین فرم‌های دیگر حکومت را در نظر بگیریم، دموکراسی بدترین شکل حکومت است. اگرچه دموکراسی الگوی کاملی برای هدایت فرایند برنامه‌ریزی فضایی نیست، اما در موقعیت‌هایی که مقیاس برنامه‌ریزی، گسترده است و شامل مجموعه وسیعی از گروه‌های اجتماعی و فضاهای جغرافیایی است، بهترین گزینه ممکن برای تعیین هنجارهای برنامه‌ریزی و انتخاب آلترناتیوهای توسعه فضایی است. تا آنجا که به برنامه‌ریزی فضایی مربوط می‌شود، هدف نهایی برنامه‌ریزی فضایی دستیابی به دموکراسی نیست، بلکه دموکراسی ابزار برنامه‌ریزی فضایی برای دستیابی به توسعه فضایی و تکثیر فضاهای کنش‌گر و استیلاگر است. دموکراسی در وضعیت کنونی خود، تضمین‌کننده تکثیر فضاهای کنش‌گر و استیلاگر نیست (برای نقد مفهوم دموکراسی ر.ک رحیمی، ۱۴۰۰)، بلکه تضمین‌کننده کثرت فضاهای واکنشی و استیلاپذیر است. هنگامی‌که از دموکراسی به‌مثابه ابزار برنامه‌ریزی فضایی یاد می‌کنیم، مقصود ما فرایندی است که بتواند تضمین‌کننده تکثیر فضاهای خلاق، کنش‌گر و استیلاگر باشد. همه جوامع دارای ظرفیت‌ها و زمینه‌های کافی برای هدایت فرایند دموکراسی بر اساس این تصویر نیستند، باوجوداین، درنتیجه جهانی‌شدن اقتصاد و تشدید رقابت‌های بین‌شهری و بین منطقه‌ای، جوامع مجبور به پذیرش پیش‌شرط‌های دموکراسی با پیش‌فرض‌های بالا برای بقا و توسعه هستند. فضاهای رقابت‌پذیر فضاهای خلاق، کنش‌گر و محل استقرار نیروهای استیلاگر است. در بخش بعدی، به این مفهوم بازخواهیم گشت.

۳،۲ درباره مفهوم (باز) ترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا

جغرافی‌دانان صرفاً به تبیین کیفیت الگوها و فرایندهای فضایی استیلا نمی‌پردازند، بلکه همانند سایر عالمان علوم اجتماعی که به جنبه‌های هنجارین موضوعات خود می‌پردازند، جغرافی‌دانان نیز به جنبه‌های هنجارمند الگوها و فرایندهای استیلای عوامل انسانی و غیرانسانی می‌پردازند. جغرافیا صرفاً یک علم توصیفی-تبیینی برای پژوهش درباره توزیع فضایی پدیده‌ها نیست، بلکه همان‌طور که اشاره شد، دارای جنبه‌های هنجارمند است و از

¹ Winston Leonard Spencer Churchill (1874 – 1965)

این طریق به یک نیروی مداخله‌گر در فرایند پیکربندی و بازپیکربندی ساختارهای فضایی تبدیل می‌شود و می‌تواند در تعیین جهت‌گیری‌های توسعه فضایی و حتی نابرابری فضایی ایفای نقش کند.

هنجار، در تعریفی که در نوشتار حاضر ارائه شده است، به مجموعه‌ای از ارزش‌های اخلاقی-اجتماعی گفته می‌شود که مورد توافق اکثریت افراد فعال و ساکن در یک فضای جغرافیایی هستند و مشروعیت کنش‌های خلاقانه را در برنامه‌ریزی فضایی تضمین می‌کنند. پرداختن به جنبه‌های هنجارین الگوها و فرایندهای فضایی استیلا مسئله چالش‌برانگیزی است، زیرا بیان‌گر خواست جغرافی‌دانان برای تأثیرگذاری و مداخله در الگوها و فرایندهای مذکور است و تأثیرگذاری و مداخله به مثابه یک فرایند کنشی، همواره دارای اثرات خارجی منفی یا مثبت بر گروه‌های اجتماعی و فضاهای جغرافیایی است. این امر به‌ویژه در جوامعی که با پیچیدگی‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی روبه‌رو هستند، حساس‌تر می‌شود، زیرا مداخله در الگوهای فضایی می‌تواند توزیع فضایی منابع، دسترسی فضایی به امکانات و فرصت‌های توسعه را تحت تأثیر قرار بدهد و به همان نسبت که به تولید فضاهای کنش‌گر و خلاق مساعدت نماید، به تولید فضاهای واکنش‌گر و استیلاپذیر نیز منجر شود. این چالش‌های اخلاقی می‌توانند به‌عنوان مانعی برای ورود جغرافی‌دانان به فرایند برنامه‌ریزی فضایی عمل نمایند. به‌طور خاص، در نظام‌های سیاسی و اقتصادی که اولویت‌های فضایی توسعه تحت تأثیر منافع رژیم‌های رشد (استون^۱، ۱۹۸۹، ۱۹۹۳) در سطوح مختلف فضایی مانند سطح شهری، منطقه‌ای و ملی قرار دارند، مشارکت یا مداخله جغرافی‌دانان در فرایند برنامه‌ریزی فضایی یک دغدغه اخلاقی اساسی است. پرسش اساسی جغرافی‌دانان این است که چه هنجارهایی باید به‌عنوان هنجارهای بنیادین در فرایند ترسیم یا بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا پدیده‌ها مبنای عمل واقع شوند. جغرافی‌دانان در فرایند تدوین سیاست‌های فضایی نه تنها با مسائل فنی و علمی، بلکه با چالش‌های فلسفه اخلاق نیز مواجه‌اند؛ اما از سوی دیگر، حتی اگر جغرافی‌دانان به سبب این چالش‌ها، تمایلی برای ورود به فرایند برنامه‌ریزی فضایی نداشته باشند، الگوها و فرایندهای فضایی مذکور در نتیجه مناسبات میان نیروهای انسانی از یک‌سو و مناسبات میان نیروهای انسانی و نیروهای غیرانسانی از سوی دیگر، ترسیم و بازترسیم می‌شوند. دینامیک فضا امری مستقل از اراده مطلق جغرافی‌دان است و نیروهای اجتماعی با مشارکت یا بدون مشارکت آن‌ها، پیکربندی‌های مطلوب خود را از استیلا در فضا، درباره فضا و از طریق فضا دنبال می‌کنند. عدم مشارکت جغرافی‌دانان در فرایندهای ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا به معنای توقف این فرایندها نیست، بلکه تنها موجب آن است که مسیر توسعه فضایی بدون نیروی کنش‌گرانه آن‌ها پیموده شود.

اگر پرسش اساسی جغرافی‌دان در مطالعات جغرافیایی این است که نیروهای اجتماعی چگونه الگوها و فرایندهای فضایی استیلا را به کار می‌گیرند، پرسش او در برنامه‌ریزی فضایی این است که نیروهای اجتماعی چگونه باید/نباید الگوها و فرایندهای فضایی استیلا را به کار بگیرند. به بیان دیگر، پرسش اساسی برنامه‌ریزی فضایی این است که نیروهای اجتماعی باید/نباید الگوها و فرایندهای فضایی استیلا را بر اساس چه هنجارهای اخلاقی به کار بگیرند. به بیان دیگر، مقیاس‌ها، قلمروها و شبکه‌های فضایی بر اساس کدام هنجارها و معیارهای فضایی استیلا ترسیم و بازترسیم شوند. هستی‌شناسی الگوها و فرایندهای فضایی استیلا مقدم بر اخلاق‌شناسی الگوها و فرایندهای فضایی آن است. جغرافی‌دانان مقدم بر آن‌که بتوانند استدلال‌های خود را در دفاع از این یا آن هنجار اخلاقی فضایی استیلا اقامه نمایند، باید قادر به فهم و درک نظام‌مند الگوها و فرایندهای فضایی آن باشند. فهم و درک این الگوها و فرایندها را می‌توان بر اساس تلفیقی دیدگاه‌های فلسفی درباره مفهوم استیلا و مفهوم فضا (زیمل^۲، ۱۹۷۱؛ فوکو، ۲۰۲۰؛ دلو، ۲۰۰۶؛ هگل، ۱۹۹۸؛ لوفور، ۱۹۹۲؛ نیچه، ۲۰۱۱، ۲۰۲۳) به انجام رساند.

¹ Stone

² Simmel

برای فهم الگوها و فرایندهای فضایی باید بر سه جنبه اساسی، یعنی پراکتیس‌های فضایی، بازنمایی‌های فضایی و فضاهای بازنمایی متمرکز شویم. پرسش محوری در هستی‌شناسی فضایی استیلا این است که هر یک از نیروهای اجتماعی (دولت، بازار و جامعه) چگونه از طریق پراکتیس‌های فضایی، بازنمایی‌های فضایی و فضاهای بازنمایی می‌کوشند راهبردهای استیلای خود را به پیش ببرند. این راهبردها در یک جامعه سرمایه‌داری به شدت تحت تأثیر مناسبات اقتصادی تولید و بازتولید سرمایه است و همواره به سوی این هدف جهت‌گیری می‌کنند. باوجود این ضرورت ندارد که استیلاشناسی فضایی همواره تا این سطح از تحلیل پیش برود، اگرچه این تصویر همواره در پیش‌زمینه فکری این رویکرد قرار دارد.

احتمالاً یکی از موضوعات قابل بحث و پرچالشی که در تعریف حاضر در تفسیر اولیه نمایان می‌شود، موضوع هنجارمندسازی استیلا است. آیا این هنجارمندسازی به معنای آنچه آرنت،^۱ فیلسوف آلمانی، آن را عادی‌سازی یا ابتذال شر می‌نامد، نیست؟ آیا اراده معطوف به استیلا اراده‌ای اخلاقی است؟ به این پرسش می‌توان به دو صورت متفاوت پاسخ داد. بر اساس تفسیر آرنت، ابتذال فضایی شر به معنای عادی‌سازی اعمال نیرو توسط فضاهای استیلاگر بر فضاهای استیلاپذیر است. هرگاه فضاهای استیلاگر نیروی خود را بر فضاهای استیلاپذیر، فاقد خلاقیت و فاقد کنشگری، اعمال کنند و اراده این فضاها را در راستای اراده معطوف به قدرت خود تصرف و کنترل کنند، فضاهای استیلاگر به فضاهای شر تبدیل می‌شوند؛ اما از سوی دیگر، بر اساس تفسیر نیچه-دلوزی، ابتذال فضایی شر به معنای عادی‌سازی و انتشار فضاهای فاقد کنش‌گری، عدم خلاقیت و اراده معطوف به استیلاپذیری است. به بیان دیگر، هرگاه فضاهای استیلاپذیر از توان خود جدا شوند و توانایی خلاقیت و کنش‌گری خود را از دست بدهند، فضاهای استیلاپذیر به فضاهای شر تبدیل می‌شوند. بر اساس تفسیر نیچه-دلوزی، ابتذال یا عادی‌سازی شر به معنای همه‌گیری و گسترش فضاهای استیلاپذیر و تبدیل این فضاها به یک امر عادی و روزمره است، به نحوی که افراد و گروه‌هایی که درون این فضاها استقرار یافته‌اند، حساسیت خود را نسبت به فقدان کنشگری، عدم خلاقیت و اراده معطوف به استیلاپذیری از دست می‌دهند و آن را به عنوان امر عادی و هنجارمند و نه به مثابه امر ناهنجار، قلمداد می‌کنند. اگرچه نوشتار حاضر مفهوم ابتذال فضایی شر را از ایده آرنت اقتباس کرده است، اما با تفسیر نیچه-دلوزی از مفهوم ابتذال فضایی شر همراه است. شر هنگامی به مثابه یک ابتذال فضایی قلمداد می‌شود که فضاهای استیلاپذیر از طریق برنامه‌های فضایی مشروعیت کسب کنند و بازتولید شوند و عدم خلاقیت، واکنشگری و انفعال به یک امر عادی و معمولی تبدیل شود. ابتذال فضایی شر به این سبب در نوشتار حاضر به مثابه یک معضل معرفی می‌شود که مناسبات فضایی استیلا دارای سرشتی ساختاریافته از ترکیب توأمان فضاهای استیلاگر و فضاهای استیلاپذیر است و هرگاه می‌کوشیم پیکربندی فضایی نوینی را ترسیم کنیم، فضاهای استیلاپذیر را نیز به نحو گریزناپذیری بازتولید می‌کنیم.

برنامه‌ریزی فضایی نمی‌تواند از مناسبات استیلا خارج شود و کنشگری و خلاقیت را در حالی انجام می‌دهد که درون ساختار استیلا گرفتار است. شاید برنامه‌ریزی فضایی بتواند فضاهای استیلاپذیر را به فضاهای استیلاگر تبدیل کند، اما فضاهای استیلاپذیر را نمی‌توان به طور کامل حذف کرد. با توجه به اینکه ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای مذکور در قالب قوانین و مقررات برنامه‌ریزی دولتی، مانند برنامه‌های آمایش سرزمین و طرح‌های منطقه‌ای، به رسمیت شناخته شود، برنامه‌ریزی فضایی برحسب مقیاس عمل خود می‌تواند فضاهای استیلاپذیر را که در نوشتار حاضر به مثابه فضاهای شر معرفی می‌شوند، تولید و بازتولید کند. برنامه‌ریزی فضایی تحت این معضل می‌تواند مشروعیت اجتماعی و اخلاقی خود را از دست بدهد، زیرا نه تنها فضاهای استیلاپذیر را بازتولید می‌کند، بلکه به این فضاها در قالب قوانین و مقررات رسمی، مشروعیت سیاسی و اداری می‌بخشد. حیات،

¹ Hannah Arendt (1906 – 1975)

آن‌گونه که افراد، گروه‌های اجتماعی و واحدهای فضایی آن را تجربه می‌کنند، کانون مبارزه همیشگی نیروها برای کسب استیلاگری و نیز مقاومت همیشگی در برابر از دست رفتن استیلاگری است. فضایی در فرایند این مبارزات و مناسبات، هم به‌مثابه یک ابزار و هم به‌مثابه محصول مبارزات و مناسبات عمل می‌کند.

بنابراین، هنگامی‌که این پرسش را که «آیا برنامه‌ریزی فضایی به سبب مشارکت در ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا، به عادی‌سازی و ابتذال جنبه‌های فضایی شر منجر نمی‌شود؟» از منظر آرنت بررسی می‌کنیم، پاسخ به آن مثبت است و می‌توان برنامه‌ریزی فضایی را به سبب نوعی عادی‌سازی گریزناپذیر شر موردانتقاد قرار داد. در مقابل، هنگامی‌که پرسش بالا را از منظر نیچه-دلوزی که مبنای نوشتار حاضر است، بررسی می‌کنیم، پاسخ به پرسش بالا منفی است و به آن باید بر اساس یک قاعده اساسی نیچه‌ای پاسخ داد: «همواره باید از قدرتمندان در مقابل ضعیفان دفاع کرد» (نیچه، ۲۰۱۱). در این عبارت، مفهوم قدرتمندان به نیروهای استیلاگر، فعال و خلاق و مفهوم ضعیفان به نیروهای استیلاپذیر، منفعل و تابع اشاره دارد. هدف از ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا بر اساس این قاعده آن نیست که برنامه‌ریزی فضایی، فضاهای استیلاگر را به فضاهای استیلاپذیر و فضاهای استیلاپذیر را به فضاهای استیلاگر تبدیل کند، بلکه آن است که فضا به‌نحوی بازپیکربندی شود که فضاهای استیلاپذیر به فضاهای استیلاگر، کنشگر و خلاق تبدیل شوند و فضاهای استیلاگر بازتولید شوند. به بیان دیگر، هدف این است که فضاهای استیلاگر تا جایی که امکان‌پذیر است، در فضا منتشر شوند و یک فضا به پیکری کنشگر، خلاق و آفرینشگر تبدیل شود. اگر فرایند برنامه‌ریزی فضایی، فضاهای استیلاگر را به فضاهای استیلاپذیر تبدیل کند، شر را به یک ابتذال فضایی تبدیل می‌کند، زیرا شر به معنای جداکردن یک فضا از توانش و از آنچه می‌تواند انجام دهد است. در این تفسیر، مناسبات میان فضاهای استیلاگر و فضاهای استیلاپذیر، مناسباتی ایجابی است و دیالکتیکی که میان این فضاها برقرار است، دیالکتیکی مثبت است (رادیکی^۱، ۲۰۰۸). برنامه‌ریزی فضایی تنها هنگامی دارای مشروعیت اجتماعی است و می‌توان از نهادهای وابسته به آن حمایت و جانب‌داری کرد که وجه کنشگرایانه خود را به‌واسطه تبدیل فضاهای استیلاپذیر به فضاهای استیلاگر و گسترش فضاهای استیلاگر برجسته سازد. برنامه‌ریزی فضایی و نیروهای وابسته به آن، همانند همه نیروهای دیگر، دارای دو وجه کنشگرایانه و واکنشگرایانه است و دارای این قابلیت است که به‌واسطه تبدیل فضاهای استیلاگر به فضاهای استیلاپذیر، منفعل و واکنشگر به یک فرایند واکنشگرایانه، ایستا و غیرخلاقانه نیز تبدیل شود و مشروعیت اجتماعی خود را به سبب انتشار فضاهای استیلاپذیر از دست بدهد.

اگرچه نمی‌توان الگوها و فرایندهای فضایی استیلا را از حیات اجتماعی حذف کرد، اما برنامه‌ریزی فضایی می‌کوشد این الگوها و فرایندها را هنجارمند و بر اساس قاعده اساسی «همواره باید از قدرتمندان در مقابل ضعیفان دفاع کرد» (نیچه، ۲۰۱۱) به‌طور پیوسته ترسیم و بازترسیم نماید. این تلاش وضعیت کنش گرایانه آن را تضمین می‌کند. تکیه بر مفهوم‌سازی الگوها و فرایندهای فضایی استیلا به شیوه نیچه‌ای-دلوزی موجب اعطای چهره‌ای انتقادی، مثبت و اخلاقی به برنامه‌ریزی فضایی می‌شود، زیرا برنامه‌ریزی فضایی می‌کوشد گروه‌های اجتماعی و فضاهای جغرافیایی را تابع هنجارها و اصول اخلاقی خاصی از منظر مفهوم استیلا نماید. لازم به تأکید نیست که این تلاش در وضعیت‌های واقعی و هنگامی‌که جغرافی‌دانان می‌کوشند برنامه‌های فضایی را فعلیت ببخشند، الزاماً موفقیت‌آمیز نیست، زیرا میدان برنامه‌ریزی فضایی صرفاً عرصه نیروهای کنشگر نیست، بلکه نیروهای واکنشگر نیز دارای نقش اساسی در این میدان هستند. آنچه در این فرایند ضرورت دارد بازبینی انتقادی و پیوسته برنامه‌های فضایی باهدف تولید و بازتولید هر چه بیشتر فضاهای استیلاگر است. جغرافی‌دانان

¹ Ruddick

نمی‌توانند امیدوار باشند ماهیت استیلاندی حیات اجتماعی را حذف کنند، ماهیتی که ناشی از مناسبات نیروهای استیلاگر و استیلاپذیر است. برنامه‌ریزی فضایی باید به‌طور پیوسته بکوشد میدان برنامه‌ریزی فضایی را به روی فضاهای استیلاگر و کنش‌گر گشوده باقی بگذارد. دستیابی به چنین چشم‌اندازی اگرچه بسیار اتوپیایی به نظر می‌رسد، اما اگر برنامه‌ریزی فضایی بخواهد در جهتی مغایر حرکت کند، فلسفه وجودی خود را از دست می‌دهد و به عنصری زائد در حیات اجتماعی معاصر تبدیل می‌شود.

۴ نتیجه‌گیری

برنامه‌ریزی فضایی یکی از جنبه‌های کاربردی علم جغرافیا است و می‌کوشد جنبه‌های نظری علم جغرافیا را به‌منظور ترسیم و بازترسیم هنجارمند الگوها و فرایندهای فضایی استیلا به کار بگیرد. نوشتار حاضر کوشیده است یک تعریف جدید از برنامه‌ریزی فضایی ارائه نماید. این تعریف بر اصول و مفاهیم زیر استوار است:

۱) برنامه‌ریزی فضایی میدان مواجهه نیروهای کنش‌گر و نیروهای واکنش‌گر است. اگرچه فضای جغرافیایی همواره دربرگیرنده هر دو نیرو است، اما در تعریفی که در نوشتار حاضر ارائه شده است و نوشتار حاضر از آن حمایت می‌کند، برنامه‌ریزی فضایی به‌مثابه یک فرایند کنش‌گر معرفی شده است و می‌کوشد فضاهای کنش‌گر و خلاق را تولید و بازتولید نماید. برنامه‌ریزی فضایی تنها هنگامی دارای مشروعیت اجتماعی است و می‌توان از نهادهای وابسته به آن حمایت و جانب‌داری کرد که وجه کنش‌گرایانه خود را برجسته سازد. برنامه‌ریزی فضایی و نیروهای وابسته به آن همانند همه نیروهای دیگر دارای دو وجه کنش‌گرایانه و واکنش‌گرایانه است و دارای این قابلیت است که از طریق تولید فضاهای استیلاپذیر و مشروعیت بخشی به این فضاها، به یک فرایند واکنش‌گرایانه، ایستا و غیرخلاقانه نیز تبدیل شود.

۲) برنامه‌ریزی فضایی دارای ماهیت آیرونیک است؛ و اگرچه دارای وجه علمی است، دارای ماهیت سیاسی نیز است. برخلاف علم جغرافیا که می‌کوشد از روش‌های علمی تبعیت کند، برنامه‌ریزی فضایی به این سبب که باید دست به انتخاب میان موقعیت‌ها، الگوها و فرایندهای فضایی متفاوت بزند و برحسب انتخاب‌های خود باید پیکربندی‌های جدیدی از الگوها و فرایندهای فضایی استیلا را ترسیم نماید، الزاماً فرایندی سیاسی است و نمی‌تواند خنثی و بی‌طرفانه باشد. جغرافی‌دان تا جایی که دست به انتخاب میان این یا آن موقعیت، الگو و فرایند فضایی می‌زند، باید ادعای علمی بودن خود را کنار بگذارد. علم جغرافیا تا بدان‌جا که صرفاً به تبیین الگوها و فرایندهای فضایی استیلا می‌پردازد، می‌تواند با اتکا به روش علمی، رویکردی خنثی و بی‌طرفانه را نسبت به موضوعات مورد مطالعه خود اتخاذ نماید، اما هنگامی که وارد میدان برنامه‌ریزی فضایی می‌شود، نمی‌تواند صرفاً متعهد به روش‌شناسی علمی باقی بماند، بلکه به سبب تجویز هنجارهایی که با مشارکت نیروهای اجتماعی تدوین شده‌اند، بیش از آنکه یک علم باشد، به یک فرایند سیاسی تبدیل می‌شود. این تفاوت یکی از وجوه تمایز علم جغرافیا از برنامه‌ریزی فضایی است. این مسئله تنها درباره جغرافی‌دان صادق نیست، بلکه درباره همه بخش‌های کاربردی علم، از جمله ریاضیات و فلسفه نیز صادق است. ریاضیات کاربردی الزاماً دارای ماهیت سیاسی است. میدان برنامه‌ریزی فضایی میدانی الزاماً سیاسی است و همواره به نحو گریزناپذیری به نفع برخی از فضاهای جغرافیایی -در این نوشتار به نفع فضاهای استیلاگر- و به ضرر برخی دیگر از فضاها -در این نوشتار به ضرر فضاهای استیلاپذیر- است؛ بنابراین، جغرافی‌دان به همان نسبت که ممکن است در تولید فضاهای استیلاگر نقش مثبتی ایفا نمایند، به سبب انتخاب‌هایی که انجام می‌دهد، مولد فضاهای استیلاپذیر نیز است. باوجوداین، این معضل نمی‌تواند توجیه‌گر عدم تلاش آن‌ها برای مداخله در مناسبات فضایی استیلا باشد. آگاهی به این مناسبات و معضلات وابسته به آن، حساسیت آن‌ها را به پیامدهای تصمیمات خود در قبال فضاهای جغرافیایی تقویت می‌کند و آن‌ها در موقعیت خودانتقادی و مسئولیت‌پذیری نسبت به تصمیمات خود قرار می‌دهد.

۳) برنامه‌ریزی فضایی کنش‌های سیاسی خود را در راستای تولید فضاهای استیلاگر هدایت می‌کند و می‌کوشد آسیب‌های ناشی از اعمال برنامه‌های فضایی را برای گروه‌های اجتماعی و فضاهای جغرافیایی استیلاپذیر به حداقل برساند. تعهد برنامه‌ریزی فضایی به تولید فضاهای استیلاگر ضامن توسعه فضایی است.

۴) برنامه‌ریزی فضایی فرایندی هنجارمند است و الزاماً بر هنجارهای خاصی استوار است و قادر است متناسب با این هنجارها، فضا را به‌طور پیوسته بازصورت‌بندی نماید. برنامه‌ریزی فضایی متعهد است مبتنی بر اصل بنیادین تولید و بازتولید فضاهای استیلاگر، کنش گر و خلاق، فضاهای جغرافیایی را بازصورت‌بندی نمایند.

۵) ترسیم و بازترسیم الگوها و فرایندهای فضایی استیلا شالوده برنامه‌ریزی فضایی را تشکیل می‌دهد. برنامه‌ریزی فضایی می‌پذیرد که مناسبات استیلا جزء گریزنپذیر حیات اجتماعی است و همواره برخی از فضاهای جغرافیایی استیلاگر و برخی دیگر استیلاپذیر هستند. برنامه‌ریزی فضایی می‌کوشد به‌جای این‌که فضاهای استیلاپذیر را تابع فضاهای استیلاگر نماید، همه فضاها را تابع هنجار استیلاگری نماید. پیگیری این اصل بیان‌گر عالی‌ترین وجه کنش‌گرایانه و به همان اندازه اتوپیایی برنامه‌ریزی فضایی است.

References

- Arendt, H. (1975). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*: Faber.
- Conzen MR. (2004) *Thinking about urban form: papers on urban morphology, 1932-1998*: Peter Lang.
- Deleuze, G. (2002). *Nietzsche and philosophy*: Columbia University Press.
- Deleuze, G. (2006). *Nietzsche and philosophy*: Columbia University Press.
- Demerath, N. J., Larsen, O., & Schuessler, K. F. (2013). *Social policy and sociology*: Elsevier.
- Dijst, M. (1999). Action space as planning concept in spatial planning. *Netherlands journal of housing and the built environment*, 14(2), 163-182.
- Edwards, K. C. (1974). Sixty years after Herbertson: The advance of geography as a spatial science. *Geography*, 59(1), 1-9.
- Farinós Dasí, J. (2023). Relations between Geography and Spatial Planning: About doubts, suspicions and spaces of opportunity. In *Spanish geography at contemporary times. state of the question*: Asociación Española de Geografía.
- Foucault, M. (2020). Power/knowledge. In *The new social theory reader* (pp. 73-79): Routledge.
- Grenni, S., Horlings, L. G., & Soini, K. (2020). Linking spatial planning and place branding strategies through cultural narratives in places. *European planning studies*, 28(7), 1355-1374.
- Gunder, M., & Hillier, J. (2016). *Planning in ten words or less: A Lacanian entanglement with spatial planning*: Routledge.
- Hartshorne, R. (1939). The nature of geography: A critical survey of current thought in the light of the past. *Annals of the association of american geographers*, 29(3), 173-412.

- Hartshorne, R. (1959). *Perspective on the nature of geography* (A. H. Clark Ed.): Literary Licensing, LLC.
- Haughton, G., Allmendinger, P., Counsell, D., & Vigar, G. (2009). *The new spatial planning: Territorial management with soft spaces and fuzzy boundaries*: Routledge.
- Hegel, G. W. F. (1998). *Phenomenology of spirit* (A. V. Miller Ed.): Motilal Banarsidass.
- Hillier, J. (2008). Plan (e) speaking: A multiplanar theory of spatial planning. *Planning Theory*, 1(1), 24-50.
- Janowitz, M. (1999). Sociological models and social policy. In T. Miyakawa (Ed.), *The science of public policy: evolution of policy sciences* (pp. 300-313)
- John, P. (2017). *Field experiments in political science and public policy: Practical lessons in design and delivery*: Routledge.
- Lefebvre, H. (1992). *The production of space*: Wiley.
- Lein, J. K. (2008). *Integrated environmental planning*: Wiley.
- Lewis, W. A. (2010). *Principles of economic planning*: Routledge.
- Mill, J. S. (1998). *On liberty and other essays*: Oxford University Press, USA.
- Montello, D., & Sutton, P. (2012). *An introduction to scientific research methods in geography and environmental studies*: SAGE Publications.
- Morphet, J. (2010). *Effective practice in spatial planning*: Routledge.
- Nietzsche, F. (2011). *The will to power*: Vintage.
- Nietzsche, F. (2023). *On the genealogy of morality*: Broadview Press.
- Rahimi, H. (2021). *The life of a metropolis and the life of a body: An essay on the metropolitan being of man*. Tehran: Saless Publication. [In Persian]
- Rahimi, H. (2023). *The nature and function of cognitive mapping in the multi-level meta-governance of metropolitan systems*. Paper presented at the 3rd International Conference on System Thinking in Practice, Mashhad, Iran. [In Persian]
- Rahimi, H. (2024). *A new definition for geography*. Paper presented at the The First National Conference of Human Settlements in Iran, Tehran. [In Persian]
- Rahimi, H., & Rahimi, H. (2022). Deleuze and contemporary planning theory: neither state nor traditional anarchism. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 15(38), 235-246. [In Persian]
- Ranney, A. (1968). *Political science and public policy*: Markham Publishing Company.
- Ruddick, S. (2008). Towards a dialectics of the positive. *Environment and Planning A*, 40(11), 2588-2602.
- Sauer, C. (1925). *The morphology of landscape*. University of California Press.

- Schaefer, F. K. (1953). Exceptionalism in geography: A methodological examination. *Annals of the Association of American geographers*, 43(3), 226-249.
- Simmel, G. (1971). *On individuality and social forms*: University of Chicago Press.
- Smith, A. (1977). *The wealth of nations - an inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*: University Of Chicago Press.
- Stead, D., & Meijers, E. (2009). Spatial planning and policy integration: Concepts, facilitators and inhibitors. *Planning theory & practice*, 10(3), 317-332.
- Stone, C. (1989). *Regime politics: governing Atlanta, 1946-1988*: University press of Kansas.
- Stone, C. (1993). Urban regimes and the capacity to govern: A political economy approach. *Journal of urban affairs*, 15(1), 1-28.
- Tewdwr-Jones, M., Gallent, N., & Morphet, J. (2010). An anatomy of spatial planning: Coming to terms with the spatial element in UK planning. *European planning studies*, 18(2), 239-257.